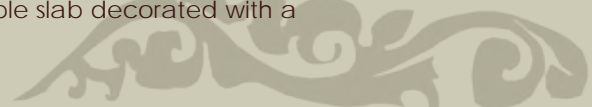

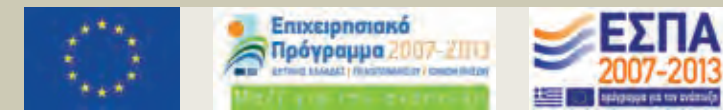
Νοτιοανατολική άποψη του ναού μετά τις εργασίες αποκατάστασης και της διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου
 Southeast view of the church after the restoration and the landscaping works

The church of Panagia at Roino, Arcadia

The church of Panagia is located on the southeast outskirts of Roino village. It is a barrel-vaulted single-nave building with a slightly protruding apse. The altar of the church is built against the semi-cylinder of the apse and it is covered with a 12th-13th c. marble slab decorated with a floriated cross.

Συντελεστές του έργου	Contributors to the project
Διεύθυνση έργου – εποπτεία – συντονισμός: Δημήτρης Αθανασούλης (Δρ. Αρχαιολόγος, Διευθυντής 25ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων) Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά (Δρ. Αρχαιολόγος, Διευθύντρια Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας)	Project direction – supervision – coordination: Demetrios Athanasoulis, (Dr. Archaeologist, Director of the 25th Ephorate of Byzantine Antiquities) Evangelia Militsi - Kehaya, (Dr. Archaeologist, Director of the Ephorate of Antiquities of Messinia)
Ομάδα επίβλεψης 25ης ΕΒΑ: Κλειώ Πατάζογλου (Συντηρήτρια έργων τέχνης & αρχαιοτήτων) Νικόλαος Σιδιρόπουλος (Πολιτικός μηχανικός)	Supervisory team of the 25th EBA: Clio Papazoglou (Conservator of works of art and antiquities) Nikolaos Sidiropoulos (Civil engineer)
Ομάδα επίβλεψης ΕΦΑ Μεσσηνίας: Μιχάλης Κάππας (Δρ. Αρχαιολόγος) Κωνσταντίνος Ηλιόπουλος (Πολιτικός μηχανικός)	Supervisory team of the Eforate of Antiquities of Messinia: Konstantinos Eliopoulos (Civil engineer) Michalis Kappas (Dr. Archeologist)
Προσωπικό έργου: Αγγελική Γεωργακή (Αρχιτέκτων μηχανικός) Βασιλική Κονταράκη (Συντηρήτρια έργων τέχνης & αρχαιοτήτων 25ης ΕΒΑ) Χρήστος Ηλιόπουλος (εργασιοτεχνίτης) Δημήτριος Καζάς (εργασιοτεχνίτης) Παναγιώτης Καντζάβελος (ειδικευμένος εργάτης) Κωνσταντίνος Λιάπης (ειδικευμένος εργάτης)	Technical personnel: Angeliki Georgaki (Architect engineer) Vassiliki Kondaraki (Conservator of works of art and antiquities) Christos Eliopoulos (worker) Dimitrios Kazas (worker) Panagiotis Kantzavelos (craftsman) Konstantinos Liapis (craftsman)
Υπόλογοι : Γεώργιος Γόγολας (25η ΕΒΑ) Κωνσταντίνα Γερολύμου (ΕΦΑ Μεσσηνίας)	Public account: Georgios Gogolas (25th EBA) Konstantina Gerolimou (Ephorate of Antiquities of Messinia)
Διοικητική – Διαχειριστική υποστήριξη: Αγγελική Γεωργακοπούλου (ΕΦΑ Μεσσηνίας) Δήμητρα Νηφάκου (ΕΦΑ Μεσσηνίας) Αλεξάνδρα Μάρκου (ΕΦΑ Μεσσηνίας) Μαρία Σοφού (25η ΕΒΑ)	Administrative - Management Support: Angeliki Georgakopoulou (Ephorate of Antiquities of Messinia) Dimitra Nifakou (Ephorate of Antiquities of Messinia) Alexandra Markou (Ephorate of Antiquities of Messinia) Maria Sofou (25th EBA)
Κείμενο - σχεδιασμός φυλλαδίου: Δημήτρης Αθανασούλης (Δρ. Αρχαιολόγος) Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά (Δρ. Αρχαιολόγος) Μιχάλης Κάππας (Δρ. Αρχαιολόγος) Σίσσυ Αγγελοπούλου (Αρχιτέκτων μηχανικός)	Text - design of booklet: Demetrios Athanasoulis, (Dr. Archaeologist) Evangelia Militsi - Kehaya, (Dr. Archaeologist) Michalis Kappas (Dr. Archeologist) Sissi Angelopoulou (Architect engineer)
Μετάφραση κειμένου: Κωνσταντίνα Γερολύμου Αλεξάνδρα Κωνσταντινίδου	English translation: Konstantina Gerolyμου Alexandra Konstadinidou
Φωτογραφίες – σχέδια: Αρχείο 25ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας	Photographs - drawings: Archive of 25th Ephorate of Byzantine Antiquities Archive of Ephorate of Antiquities of Messinia
Καλλιτεχνική επιμέλεια, γραφιστική επεξεργασία: Σίσσυ Αγγελοπούλου (ΕΦΑ Μεσσηνίας) Αθηνά Ιακωβίδου	Art editors: Sissi Angelopoulou (Ephorate of Antiquities of Messinia) Athina Iakovidou
Παραγωγή: Horizon IKE Εκδόσεις	Production: Horizon Co. Publications

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης
 Co-financed by Greece and European Union

Ο ναός της Παναγίας στο Ροεινό Αρκαδίας

The church of Panagia at Roino, Arcadia

© ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ,
 ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
 ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

© HELLENIC MINISTRY OF CULTURE,
 EDUCATION AND RELIGIOUS AFFAIRS
 EPHORATE OF ANTIQUITIES OF MESSINIA

Άποψεις του ναού πριν από τις εργασίες αποκατάστασης και της διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου
 Views of the church before the restoration and the landscaping works

Ο ναός της Παναγίας στο Ροεινό Αρκαδίας

Η εκκλησία της Παναγίας βρίσκεται στις νοτιοανατολικές παρυφές του Ροεινού. Πρόκειται για μονόχωρο καμαροσκέπαστο ναό, στα ανατολικά του οποίου προεξέχει ελαφρώς η αψίδα του ιερού βήματος. Η αγία τράπεζα είναι κτιστή διαμορφωμένη στον ημικύκλινο της κόγχης. Στην πάνω επιφάνειά της έχει τοποθετηθεί μαρμάρινο θωράκιο του 12^{ου}-13^{ου} αιώνα, διακοσμημένο με περίτεχνο φυλλοφόρο σταυρό. Ο διαχωρισμός του ιερού βήματος από τον κυρίως ναό πραγματοποιείται με κτιστό τέμπλο.

Αγίδα ιερού βήματος. Η παράσταση της enthroned Βρεφοκρατούσας Θεοτόκου ανάμεσα στους δύο Αρχαγγέλους, μετά τις εργασίες συντήρησης
Apse of the sanctuary. Enthroned Virgin with the Child flanked by the two Archangels. After the conservation of the wall painting

Ο ναός, παρά την απλή αρχιτεκτονική του μορφή, συνιστά ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της ευρύτερης περιοχής, λόγω της σπουδαιότητας του πρώτου στρώματος ζωγραφικής που καλύπτει τμήμα των εσωτερικών επιφανειών του. Η αρχική φάση τοιχογράφησης αναπτύσσεται στους χώρους του ιερού βήματος, στους πλάγιους τοίχους και σε τμήμα της ημικυλινδρικής καμάρας. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης δεσπόζει η enthroned βρεφοκρατούσα Θεοτόκος ανάμεσα στους δύο Αρχαγγέλους.

Despite its simple architectural type, the church of Roino is one of the most significant monuments in the region. The first layer of wall paintings that decorated the interior of the church and is now preserved only partially stands out. This early layer is visible on the walls of the sanctuary, the side walls and part of the semicircular barrel-vault. The enthroned Virgin with the Christ child flanked by the two Archangels is depicted on the semi-dome of the apse.

Η παράσταση της Αγίδας πριν από τις εργασίες συντήρησης
Representation of the Apse before conservation

Βόρειος τοίχος. Η προσκυνηματική παράσταση της enthroned Βρεφοκρατούσας Θεοτόκου
North wall. The representation of the enthroned Virgin with the Child

Χαμηλότερα εικονίζεται η παράσταση του Μελισμού, προς την οποία στρέφονται τέσσερις συλλειτουργούντες ιεράρχες. Ψηλά στον ανατολικό τοίχο παριστάνεται ο Ευαγγελισμός, ενώ στο μέτωπο της αψίδας εικονίζεται σε μέταλλιο ο Παλιός των Ημερών. Τον διάκοσμο του ιερού βήματος συμπληρώνουν διάκονοι και ιεράρχες. Στο ανατολικότερο τμήμα της καμάρας παριστάνεται η σκηνή της Ανάληψης. Η υπόλοιπη καμάρα διακοσμείται με σκηνές του Χριστολογικού και του Θεομητορικού κύκλου, οι περισσότερες εκ των οποίων έχουν επιζωγραφιστεί κατά τη μεταβυζαντινή εποχή. Η παράσταση της Δέησης στο ανατολικό πέρασ του νότιου τοίχου του κυρίως ναού εντυπωσιάζει με την άριστη κατάσταση διατήρησής της, ενώ πολύ καλά σώζονται επίσης η enthroned βρεφοκρατούσα Θεοτόκος στην αντίστοιχη θέση του βόρειου τοίχου και η όρθια μορφή του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στα αριστερά της. Η ζώνη με τους ολόσωμους αγίους στην κατώτερη στάθμη των πλάγιων τοίχων έχει καταστραφεί ολοσχερώς.

Οι τοιχογραφίες του πρώτου στρώματος της Παναγίας Ροεινού διακρίνονται για την εξαιρετική τους ποιότητα, τα εντυπωσιακά χρώματά τους, καθώς επίσης και την εκφραστική δύναμη και την ευχέρεια στην απόδοση των μορφών. Συνιστούν έργο ενός φημισμένου εργαστηρίου ζωγράφων, ενήμερου για τις νεωτερικές τάσεις της μνημειακής ζωγραφικής των Παλαιολόγων κατά το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα. Το σημαντικότερο έργο του συγκεκριμένου εργαστηρίου συνιστούν οι τοιχογραφίες της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου στον Λογανικό Λακωνίας, χρονολογημένες με επιγραφή το έτος 1374/75, όπου η επίδραση των καλλιτεχνικών εξελίξεων στον γειτονικό Μυστρά είναι πρόδηλη. Έργο της μεταβυζαντινής εποχής αποτελούν οι τοιχογραφίες του κτιστού τέμπλου της εκκλησίας του Ροεινού, που φιλοτεχνήθηκαν, σύμφωνα με επιγραφή, κατά το έτος 1591/92 από τον ναυπλιαίο ζωγράφο Δημήτριο Κακκαβά.

Νότιος τοίχος. Η παράσταση της Δέησης. Γενική άποψη και λεπτομέρεια του Χριστού
South wall. The scene of Deesis. General view and detail of the figure of Jesus Christ

Lower, the Eucharistic scene of the Melismos and four co-officiating bishops are represented. High on the east wall there is the Annunciation; at the face of the apse the Ancient of Days is enclosed in a medallion. The decoration of the sanctuary is enriched with figures of deacons and bishops. The easternmost part of the vault is decorated with the Ascension of Christ. The rest of the vault is decorated with scenes from the life cycle of Christ and the Virgin, most of which were retouched during the post-Byzantine times. The representation of the Deesis at the east end of the south wall is preserved in excellent condition. Likewise, very well-preserved are the scenes of the enthroned Virgin with the Christ child and the standing figure of Saint John the Baptist. The band of standing Saints at the lowest part of the side walls is completely damaged.

The quality of the Byzantine wall paintings is excellent, characterised by vivid colours, high expressivity and fine drawing. The above features indicate that the wall-paintings in question were created by a famous workshop, whose painters were well-aware of the latest trends in 14th c. Palaeologan art. The most significant work of this workshop are the wall paintings of the St. George church in Longaniko, in Laconia (dating to 1374/5, according to an inscription), where the impact of the Mystras artistic trends are more very obvious. An inscription informs the visitor that the wall-paintings of the built templon screen in the Panagia church at Roino were created by the painter Demetrios Kakavas from Nauplion.

Αψίδα Προθέσης. Ο Άγιος Στέφανος πριν και μετά τις εργασίες συντήρησης
Apse of the Prothesis. Saint Stefan before and after the conservation works

Εξωτερικές όψεις του μνημείου πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης
Facades of the church before and after the restoration

Ο ναός πριν από την έναρξη των αναστηλωτικών εργασιών αντιμετώπιζε ποικίλα προβλήματα, στατικά, δομικά και αισθητικά, για την αντιμετώπιση των οποίων εκπονήθηκε ειδική μελέτη από το επιστημονικό προσωπικό της 25ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Το έργο «Αποκατάσταση και συντήρηση τοιχογραφιών Ιερού Ναού Παναγίας Ροεινού Αρκαδίας» εντάχθηκε από την 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στον άξονα προτεραιότητας «08 – Αειφόρος Ανάπτυξη και Ποιότητα Ζωής Πελοποννήσου» του Ε.Π. Δυτικής Ελλάδος – Πελοποννήσου – Ιονίων Νήσων 2007-2013, με προϋπολογισμό 180.000,00€ και υλοποιήθηκε με αυτεπιστασία. Από τον Νοέμβριο του 2014 και έως το πέρας του έργου τον Μάιο του 2015 οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας. Στο πλαίσιο του έργου υλοποιήθηκαν οι εξής εργασίες: η καθαίρεση των νεότερων προσθηκών και των κονιαμάτων που κάλυπταν τις εξωτερικές όψεις του ναού, η στερέωση των τοίχων και της θολοδομίας, η αρμολόγηση των τοίχων, η κατασκευή νέων κουφωμάτων και η πλήρης ανακατασκευή της στέγης με κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Εκτελέστηκαν επιπλέον εκτεταμένες εργασίες στον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου προκειμένου να εξασφαλιστεί η καλύτερη δυνατή ανάδειξη του, ενώ διαμορφώθηκε πρόσβαση για τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Ο προσεκτικός καθαρισμός του ζωγραφικού διακόσμου του ναού συνέβαλε στην αποκάλυψη παραστάσεων που καλύπτονταν από παχύ στρώμα αλάτων, αναδεικνύοντας την σπουδαιότητα του μοναδικού αυτού συνόλου της παλαιολόγειας τέχνης.

The church suffered serious stability and structural problems, which demanded urgent action. The scientific staff of the 25th Ephorate of Byzantine Antiquities conducted a specialised study to treat the problems. The project “Restoration and Conservation of the Wall Paintings of the Church of Panagia in Roino” was included in the priority axis “08 – Sustainable Development and Quality of Life in the Peloponnese” of the Regional Operational Programme “Western Greece – Peloponnese – Ionian Islands 2007-2013” with a budget of 180.000,00€. The project was implemented under auspices of the 25th Ephorate of Byzantine Antiquities, and the Ephorate of Antiquities of Messinia during the period between November 2014 and May 2015. The following tasks were carried out in the frame of the project:
1) Removal of all the additions and of the recent cement mortars that covered the external surfaces of the church.
2) Consolidation of the walls and the vault, pointing, retiling of the roof using Byzantine type tiles.
3) Installation of new wooden door frames.
4) Landscaping to enhance the monument and to provide access to disabled.
The careful cleaning of the mural decoration played a significant role in the recovery and identification of paintings that were covered by a thick layer of salt. These paintings may be ranked among the most important examples of the Palaeologan art.